

M A T E R I A Ł Y DO „SŁOWNIKA RODZAJÓW LITERACKICH”

Już wśród najstarszych utworów zaliczanych do wielkiej literatury spotykamy temat jako wyróżnik gatunkowy. *Mahabharata*, *Ramayana*, *Iliada*, *Odyseja*, staroangielski *Beowulf* – heroiczne epeje – przedstawiają dawnych bohaterów dokonujących wielkich czynów w wojnach lub w indywidualnych walkach z ludźmi i potworami. Podobnie i w dziełach późniejszych czasów wyróżnikiem gatunku lub odmiany bywał temat. Tematy zaś pochodziły z zapotrzebowania społecznego epoki. W kręgu powieści – nowożytnej spadkobierczyni eposu i romansu – można dostrzec stałe powstawanie nowych jej odmian tematycznych. Jako przykłady mogą służyć *Bildungsroman* i *novel of terror* (zob. ZRL t. XI z. 1), *podróż(e)*, *western* (t. XXII z. 2) i *powieść okultystyczna* (t. XIX z. 2).

W bieżącym numerze *Zagadnień Rodzajów Literackich* przedstawiamy dwie odmiany powieściowe, które powstały w Anglii w XIX wieku i jedną, która jest tworem czasów najnowszych.

Redakcja

CAMPUS NOVEL: (z ang. *campus* – „teren uniwersytetu wraz z zabudowaniami”; łac. *campus* – „pole, równina”; ang. *novel* – „powieść”) powieść uniwersytecka. Termin ten został usankcjonowany odrębnym hasłem w nowym wydaniu *The Oxford Companion to English Literature* oraz w najnowszych opracowaniach krytyczno-literackich w Wielkiej Brytanii.

Jak w wielu wypadkach, głównym wyróżnikiem gatunkowym jest temat, czyli życie na uczelni (przeważnie w ujęciu satyryczno-komicznym). Samo pojęcie, jak i nazwa, powstało stosunkowo niedawno i dlatego należałoby ograniczyć jego pole znaczeniowe do literatury współczesnej. W obszarze anglojęzycznym *campus novel* sprowadza się głównie do tekstów autorstwa Davida Lodge’a i Malcolma Bradbury w Anglii, Alison Lurie, Bernarda Malamuda i Mary McCarthy w Stanach Zjednoczonych oraz Daviesa Robertsona w Kanadzie.

Jeśli przyjmiemy wyróżnik tematyczny za decydujący, wówczas musimy wskazać na antecendencje. U schyłku śre-

dniowiecza o klerkach i studentach pisze Geoffrey Chaucer w *Opowieściach kanterberyjskich*. Dużo później osiemnastowieczni bohaterowie Fiedlinga, Smolletta, Coventry’ego i Gravesa zahaczają w swoich peregrynacjach o gaje akademii. W tymże XVIII wieku powstaje pierwsza powieść, która w całości bierze za temat życie społeczności uniwersyteckiej; jest to anonimowa *The Adventures of Oxyel Classic, Esq.: Once an Oxford Scholar* (1768), gryząca satyra na stosunki w Oksfordzie, przypuszczalnie zainspirowana chęcią zemsty autora na środowisku. Charakterystycznym akcentem, który będzie się powtarzał później jest obecność elementów farsowych i groteskowych.

Oksford jest właściwie miejscem akcji większości powieści tego gatunku, toteż można by postawić znak równości między pojęciami „powieść uniwersytecka” i „powieść oksfordzka”, choć w większej mierze dotyczy to okresu inkubacji niż rozkwitu. Wiek dziewiętnasty wykształcił tu pewien schemat narracyjny, w którym historia pobierania nauk stanowi pretekst do opisanego wesołego życia

studenckiego pełnego eskapad i amatorów przy czym tradycyjny wątek romansowo-komiczny łączy się z satyrą i krytyką społeczną. Do przykładów dziewiętnastowiecznej powieści uniwersyteckiej można zaliczyć anonimową *Frederick: or, The Memoirs of My Youth* (1811, J. G. Lockharta *Reginald Dalton: A Story of English University Life* (1823); częściowo *Pendennis* Thackeraya (1848) *The Adventures of Mr Verdant Green* (1853-57) Cuthberta Bade'a (pseudonim Edwarda Bradleya; czy wreszcie Thomasa Hughesa *Tom Brown at Oxford* (1861), nieudaną kontynuację bestsellera *Tom Brown's School Days*.

W pierwszej połowie XX wieku temat życia na uniwersytecie pojawiał się sporadycznie i niejako „przy okazji”, by wspomnieć choćby burleskę Maxa Beerbohma *Zuleika Dobson* (1911), czy autobiograficzną powieść Comptona Mackenzie *Sinister Street* (1913-14). Nie stanowiło też odnowienia formy nostalgiczne *Brideshead Revisited* (Znowu w *Brideshead*, 1945) Evelynna Waugh.

Dopiero w okresie powojennym gatunek rozwinął się pełniej. Pomocny był tu fakt, iż spora grupa twórców zajmowała się jednocześnie nauczaniem akademickim. Ci nowi *university wits* czyli nowi intelektualści uniwersyteccy (m.in. Kingsley Amis, C. P. Snow, Angus Wilson) w istotny sposób przyczynili się do wykrystalizowania się pojęcia *campus novel*, dodając do wyróżnika tematycznego czynnik odpowiedniego autorstwa. Następuje teraz znaczące zerwanie z tradycją, gdyż bohaterem jest nie student, lecz wykładowca. Obrazoburczy *Lucky Jim* (Jim Szczęściarz, 1954) ukazuje młodego naukowca na małym uniwersytecie, który organizuje komiczne demonstracje przeciwko znienawidzonemu przełożonemu. Znaczenie tej powieści wykracza poza ścisłe ramy literackie. Natychmiast po opublikowaniu stała się ona sensacją, a Jima Dixona, główną

postać, obwołano symbolicznym przedstawicielem „młodych gniewnych”. Jim buntuje się nie tylko przeciwko swojemu ograniczonemu szefowi, ale także przeciwko społeczeństwu, a nawet całej formacji kulturowej - modernizmowi i ideałom Bloomsbury.

Starszy od Amisa C. P. Snow tylko częściowo zasługuje na włączenie do gatunku; o tyle mianowicie, o ile uniwersytet stanowi część panoramy środowiskowo-obyczajowej, jaką kreśli w olbrzymim cyklu *Strangers and Brothers* (*Obcy i bracia*, 1940-1970), z którego wyróżnić można jedną powieść *The Masters* (*Rektorzy*, 1951) o wyborach rektora college'u w Cambridge.

Podobnie szeroki zakrój ma *chef d'oeuvre* Angusa Wilsona *Anglo-Saxon Attitudes* (*Anglosaskie pozy*, 1956) gdzie centralną postacią jest profesor historii średniowiecznej, ale obok niego pojawiają się reprezentanci najróżniejszych zawodów i grup społecznych i dlatego nie jest to powieść uniwersytecka *sensu stricto*.

Można zaryzykować stwierdzenie, że właściwa *campus novel* rodzi się w 1975 roku, kiedy to dwaj brytyjscy profesoria anglistyki, znający się i współpracujący, a nawet często z tych powodów myleni, opublikowali prawie równocześnie powieści o tematyce uniwersyteckiej, które odniosły spory sukces wśród czytelników i krytyków: Malcolm Bradbury był autorem *The History Man* (polski przekład nosi tytuł *Homo historicus*), a David Lodge *Changing Places* (*Zamiana miejsc*). W obu książkach odmalowany jest gorący klimat przełomu lat sześćdziesiątych - lat rewolty studenckiej, swobody obyczajowej, ruchów hippisowskich, wojny wietnamskiej i kłopotów z Irlandią Północną - wszystko to w ujęciu satyryczno-komicznym. U Bradbury'ego satyra jest ostrzejsza, jego antybohater widzi siebie w roli „radykalnego socjologa”: popiera, a od pewnego momentu

wymusza, rewolucję społeczną na *campusie* uniwersyteckim, w imię idei postępu, na który jesteśmy skazani przez historię (stąd tytuł książki).

Powieść Lodge'a *Changing Places. A Tale of Two Campuses* oparta jest na schemacie farsowym. Osią komiczną fabuły jest historia wymiany naukowej pomiędzy profesorem literatury uniwersytetu Euphoria w USA, a jego *opposite number* z brytyjskiego uniwersytetu w Rummidge. Stopniowo następuje eskalacja gagów, wymianie podlegają studenci, zajęcia, a w momencie kulminacyjnym także żony. Realia powieściowe mają bezpośrednie odniesienie do empirii: *campus* amerykański to kalifornijski Berkeley, natomiast pod Rummidge można mniej więcej podstawić Birmingham, gdzie przez ponad ćwierć wieku Lodge wykładał literaturę angielską. Jednak *Changing Places* jawi się jako coś więcej niż satyryczna eksploracja świata studenckiego i naukowego na obu półkulach. Lodge świadomie stylizuje, stosuje pastisz i parodię. Podtytuł nawiązuje do Dickensowskiego *A Tale of Two Cities*. Autor naśladuje styl epistolarny, „dokleja” do narracji nagłówki, artykuły i ogłoszenia prasowe, cytuje studenckie afisze protestacyjne, a pod koniec narzuca powieści formę scenopisu.

Changing Places rozwinęła się w trylogię. W 1984 r. Lodge napisał drugą część pt. *Small World. An Academic Romance* (*Mały świat. Romans akademicki*). Schemat fabularny jest naśladownictwem starej formuły romansu rycerskiego: młody naukowiec imieniem Persse poznaje cud-dziewicę – aspiranta naukowego, traci ją z oczu, następnie ściga po całej ziemi, pokonując wszelkie trudności i przeszkody. Wędrowka postaci (romansowy *quest*) przybiera tu formę nieustannego przemieszczania się z konferencji na konferencję w pogoni za odpowiednikiem mitycznego Graala – honorową profesurą UNESCO, która,

jako lukratywna synekura, jest obiektem pożądania wszystkich wykładowców. Świat zmienia się w globalny *campus*. Lodge podejmuje w tej powieści – która na tym etapie wydaje się ukoronowaniem rozwoju powieści uniwersyteckiej – jeden z wielkich motywów literatury współczesnej: życie może być traktowane jako wtórne wobec sztuki; postacie Lodge'a odtwarzają i przetwarzają sceny i słowa już zapisane w książkach innych autorów, Eliota, Keatsa, Chaucera, Szekspira. Są nieustannie cytowani, parafrazowani i parodiowani. Kwitnie dyskurs literacki. Feminizm, marksizm, poststrukturalizm, psychoanaliza są przedmiotem dyskusji bohaterów, ale również – i to jest dowodem finezji i przewrotności autora – realizują się w ich życiu. Życiem rządzi konwencja, literatura, teoria. Z kolei literatura jest tylko cytatem, przywołaniem innego tekstu, ostateczny sens ciągle umyka, jak umyka bohaterowi ścigana przez niego Angelica. I tak spełnia się dekonstruktywistyczny koszmar. Wbrew pozorom tę powieść Lodge'a da się odczytać jako świetnie skonstruowaną powieść obyczajową o szaleństwach akademików we współczesnym świecie komputerów i odrzutowców. Książka ma opinię jednej z najdowcipniejszych w powojennej literaturze anglojęzycznej i stała się podstawą scenariusza serialu telewizyjnego. Mimo to trzeba uznać, iż nie doceni jej w pełni ani też tego typu powieści, laik nie obeznany z teorią i krytyką literacką; superodbiorną musi być akademik. *Small World* dlatego można uznać za kulminację *campus novel*, ponieważ została napisana przez pracownika uniwersytetu i – zważywszy „zagęszczenie” materii – dla uniwersyteckiego odbiorcy.

Trzecia część trylogii *Nice Work* (*Ładna robota*, 1988) łączy dwa wątki: akademicki i społeczny poprzez dwie centralne postacie, których losy zostały w powieści powiązane. Wykładowczyni lite-

ratury angielskiej w Rumridge uczestniczy w pracy przedsiębiorstwa metalurgicznego, a dyrektor tego przedsiębiorstwa chodzi na zajęcia uniwersyteckie. W zasadzie tematyka industrialna przeważa nad akademicką i to w podwójnym sensie, bohaterka bowiem nie tylko zwiedza zakład przemysłowy, ale i zna się na powieści „przemysłowej” w takiej postaci, w jakiej tworzyli ją wiktoriańscy pisarze: Mrs Gaskell, B. Disraeli, Ch. Kingsley i Dickens. Mimo że i tu nasycenie intelektualnością jest znaczne, ton satyryczno-komediowy oraz bezpośrednie aluzje do aktualnej sytuacji w gospodarce brytyjskiej oraz w szkolnictwie wyższym, trudnej w obu przypadkach, sprawiły, że książka stała się *bestsellerem* i – podobnie jak *Small World*, – posłużyła za materiał do scenariusza telewizyjnego. Mimo to u Lodge’a daje się już zauważyć pewne znużenie tematem i wyczerpanie możliwości twórczych w tym zakresie.

Bibliografia:

M. R. Proctor, *The English University Novel*, Berkeley 1957; B. Bałutowa, *Powieść angielska XX wieku*, Warszawa 1983; M. Drabble (red.) *The Oxford Companion to English Literature*, Oxford 1985; B. Morrison, *On the Global Campus*, „Times Literary Supplement”, March 23, 1984; P. Widdowson, *The Anti-history Men: M. Bradbury and D. Lodge*, „Critical Quarterly” 26, 4, 1984; D. Lodge, *Write On*, London 1985; M. Bradbury, *No, Not Bloomsbury*, London 1987.

Wojciech Nowicki

NOVEL OF CHRISTIAN ANTIQUITY: (ang. „powieść o starożytności chrześcijańskiej”) czasem niezupełnie słusznie nazywana „religious novel” – powieścią religijną, ponieważ wywodzi się ona z powieści historycznej i w niektórych wypadkach wyraża poglądy sprzeczne z prawowiernością chrześcijańską.

Głównym wyróżnikiem *powieści o starożytności chrześcijańskiej* jest przedstawienie życia chrześcijan w czasach od historycznego życia Jezusa Chrystusa aż do V wieku naszej ery. Głównymi podokresami są czasy Chrystusa, czasy apostołskie, czasy męczenników i ojców Kościoła.

Drugim wyróżnikiem, jak w każdej powieści historycznej, jest literacka synteza faktów i postaci historycznych z faktami i postaciami fikcyjnymi. Pociąga to za sobą tworzenie akcji, tła i postaci możliwie zgodne ze stanem wiedzy o starożytności chrześcijańskiej i z pismami Nowego Testamentu. Proporcje między elementami historycznymi i fikcyjnymi mogą być różne, podobnie jak interpretacja faktów i postaci.

Trzecim wyróżnikiem jest wypełnianie luk w przekazie biblijnym lub historycznym zgodnie z tradycją, legendą lub własną hipotezą. Pod tym względem powieść o starożytności chrześcijańskiej przypomina starochrześcijańskie apokryfy, choć u autorów, którzy są prawowiernymi chrześcijanami, widać daleko idącą troskę o zgodność, a przynajmniej niesprzeczność z duchem i tekstem Nowego Testamentu.

Pisarze, którzy koncentrują się na okresie opisywanym w Nowym Testamencie, dokonują nieraz zmian w sposobie przedstawienia postaci biblijnych zgodnie z własną interpretacją ich charakterów (np. Judasza i Barabasa) przez wydobywanie osób drugoplanowych albo znanych tylko ze wzmianki lub z imienia, na pierwszy plan oraz przez ich konkretyzację.

W zakresie doboru formy powieściowej i form podawczych istnieje duża swoboda. *Powieść o starożytności chrześcijańskiej* dość często przybiera formę powieści biograficznej lub wymiany listów, a narratorem bywa jedna z postaci albo tzw. narrator wszechwiedzący, wnioskujący w przeżycia wewnętrzne postaci i

wiedzący wszystko, co się w powieści dzieje. Również cele napisania powieści bywają rozmaite.

Pionierem powieści o starożytności chrześcijańskiej wydaje się być pastor angielski George Croly, romantyczny pisarz, który w 1829 r. wydał fantastyczno-historyczną powieść *Salathiel o mitycznym Żydzie Wiecznym Tułaczem*. Pełny jej tytuł brzmi *Salathiel, opowieść o przeszłości, teraźniejszości i przyszłości*. Część jej przedstawia Rzym za Nerona i oblężenie i zniszczenie Jerozolimy w czasie wojny rzymsko-żydowskiej. Cel napisania książki był homiletyczny.

Zupełnie inne założenia miała pierwsza *novel of Christian Antiquity* - *The Last Days of Pompeii* (Ostatnie dni Pompei, 1834) pióra Edwarda Bulwera-Lyttona, który podjął jej pisanie w Neapolu, mając pod ręką ruiny Pompei i Herculanium, które odkopywano z przerwami, począwszy od 1748 r. aż do zaawansowanego XIX wieku. Pisarz motywował podjęcie pisania powieści tym, że wybrany okres był „pierwszym stuleciem naszej religii”, że był najbardziej cywilizowanym okresem Rzymu, dobrze udokumentowanym zabytkami i związanym z najstraszniejszą tragedią historii starożytnej.

Pod wrażeniem wykopalisk, Bulwer-Lytton postanowił odtworzyć obraz życia pompejańskiego, łącząc w jednej intrydze i akcji sytuacje autentycznych odkopanych tam osób. W ten sposób odtworzył środowisko greckie, środowisko orientalne świątyni Izdydy i środowisko chrześcijańskie.

Fakty archeologiczne połączył z informacjami starożytnych - Diona Kasjusza i Pliniusza Młodszego, który z pokładu okrętu w zatoce Neapolitańskiej obserwował wybuch Wezuwiusza i opisał katastrofę w liście do stryja.

Z przedmowy autorskiej widać, że pisarz tworzył pierwszą powieść o czasach starożytnych świadomie i w sposób

przemyślany. Chcąc przedstawić pełny obraz życia zniszczonego przez kataklizm, zaczął od dość statycznych scen opisowych, które stopniowo ustępują miejsca sensacyjnej i nabierającej dramatycznego tempa akcji. Kulminacyjnym punktem jej jest przedstawienie cyrkowych igrzysk z męczeństwem chrześcijan, przerwane wybuchem wulkanu. Mimo dłużyżn w opisach, sentymentalizmu i odtworzenia chrześcijan na modłę angielskich nonkonformistów XIX wieku, powieść wywarła ogromne wrażenie i dotąd żyje we wznowieniach i w różnych wersjach filmowych.

Należy podkreślić, że Bulwer-Lytton bardzo poważnie potraktował problem języka codziennego, jakim mówili Rzymianie. Wykorzystał tutaj doświadczenia i wskazówki W. Scotta. Kontrast między wykintem życia, występami i okrucieństwem pogan i ludzkością chrześcijan, sceny męczeństwa i zagłady miasta znalazły później echo w doskonalszej formie artystycznej w *Quo Vadis?* (1888) H. Sienkiewicza. Odpowiednikiem wybuchu Wezuwiusza stał się u naszego pisarza pożar Rzymu, a obie powieści kończą się listem nawróconego na chrześcijaństwo bohatera wiodącego szczęśliwe życie z żoną z dala od metropolii.

Zainteresowanie chrześcijaństwem w perspektywie historii zostało przygotowane wcześniej przez ówczesnych historyków. We Francji należał do nich François René Chateaubriand, autor *Des beautés poétiques et morales de la religion chrétienne* (1799), *Le génie de christianisme* (1802) i *Les martyrs* (1809). W Anglii powstał Ruch Oxfordzki, który sięgał badaniami historycznymi i teologicznymi do początków chrześcijaństwa i spotykał się tam z katolicyzmem. Zaczęły powstawać dzieła takie jak Henry Hare Milmana *The History of Christianity from the Birth of Christ to the Abolition of Paganism* (Dzieje chrześcijaństwa od narodzenia

Chrystusa do zniesienia pogaństwa, 1840), *The History of Latin Christianity* (*Dzieje chrześcijaństwa łacińskiego*, 1854/55), a później Frederica W. Farrara *Life of Christ* (*Życie Chrystusa*, 1874)), *Life of St Paul* (1877) i *Early Days of Christianity* (*Wczesne czasy chrześcijaństwa*, 1882).

Wybitni przywódcy anglikańskiego Ruchu Oxfordzkiego nawróceni na katolicyzm postanowili wydawać w serii Popular Catholic Library „serię opowieści ilustrujących stan Kościoła w różnych okresach jego dawnego istnienia”. Pierwszą z tych książek była *Fabiola, or The Church of the Catacombs* (*Fabiola czyli Kościół katakumb*, 1854), historia męczeństwa św. Agnieszki i św. Sebastiana, napisana przez Nicholasa Wisemana, kardynała arcybiskupa Westminsteru.

Autor, występujący anonimowo, uważał książkę za szkic niehistoryczny, ponieważ przedstawiała ona okres zaledwie paru miesięcy i zawierała pewne przesunięcia czasowe dotyczące obojga męczenników, co jest zabiegiem powieściowym. Ta krótka opowieść nie ma jednak pretensji do beletrystyki. Celem jej było „zaznajomić czytelnika z praktykami, zwyczajami, stanem, ideami, uczuciami i duchem wczesnych wieków chrześcijaństwa”.

Po *Fabioli* późniejszy kardynał John Henry Newman napisał książkę *Callista, a Sketch of Third Century* (*Kallista, szkic z trzeciego wieku*, 1856).

Uprzedził te dość słabe próby beletryzacji historii zacięty nieprzyjaciel katolicyzmu pastor Charles Kingsley, wydając powieść *Hypatia or The New Foes with an Old Face* (*Hypatia czyli nowi wrogowie o starym obliczu*, 1853), której akcja rozgrywa się w V wieku w Aleksandrii. *Hypatia* została przez autora wymierzona przeciw pogańskiemu sceptyzmowi i idealizmowi, a także przeciw katolickiemu celibatowi i monastycyzmowi – siłom zagrażającym zdaniem Kingsleya

„muskularnemu chrześcijaństwu” protestanckiemu, które lansował. Jest to więc powieść apologetyczna o pewnej dozie agresji i kryptoerotyzmu, charakterystycznych dla tego autora, jedna z pierwszych, w których, sięgając do starożytności, załatwiano problemy bieżące.

Aleksandria Kingsleya jest sceną walk politycznych i religijnych między chrześcijanami, poganami (których przywódczynią ideową jest uczona neoplatonistka Hypatia), Żydami i Gotami, penetrującymi północną Afrykę. W nieudanym zamachu stanu ginie tytułowa bohaterka, rozszarpana przez fanatycznych mnichów. Wzorem prawdziwego chrześcijaństwa jest biskup Synezjusz i św. Augustyn z Hippony, łączący wysoką kulturę klasyczną z praktyczną wiarą Hebrajczyków w syntezie chrześcijańskiej.

Wydarzenia ogląda czytelnik oczyma Philammona, młodego szlachetnego mnicha z pustyni. W zetknięciu z nimi, młodzienczek przeżywa kryzys wiary i w końcu ucieka do eremu z nawróconą siostrą, która była kurtyzaną.

Hypatia jest powieścią bogatą w akcje i postacie i dobrze skomponowaną, ale wyraźnie tendencyjną.

Zupełnie inną z ducha i atmosfery jest powieść eseistyczna przywódcy ruchu estetycznego (*aestheticism*) Waltera Patera *Marius the Epicurean, his sensations and ideas* (*Mariusz epikurejczyk, jego doznania i idee*, 1885). Pisana wykwinutą prozą, przedstawia sublimowany obraz panowania Marka Aureliusza i kultury jego czasów jako dokonującą się w bohaterze syntezę epikureizmu i stoicyzmu, przerstającą w postawę chrześcijańską. Mariusz, który przyjaźni się z katolikiem rzymskim, w czasie prześladowania chrześcijan zarządzanego przez cesarza-filozofa, oddaje swe życie za przyjaciela i ginie, czczony jako męczennik przez chrześcijan, z którymi zginął.

Opis katolickiej eucharystii i hymnów w domu Cecylii w Rzymie, i ewolucja duchowa Mariusza zaliczają powieść do omawianej odmiany.

Frederic W. Farrar, duchowny i pedagog anglikański kontynuował nurt powieści starochrześcijańskiej, pisząc *Darkness and Dawn* (*Ciemność i świt*, 1892), powieść z czasów Nerona, która wyprzedziła *Quo Vadis?* i *Gathering Clouds* (*Zbierające się chmury*, 1895), powieść z czasów św. Jana Chryzostoma (IV w.).

The novel of Christian Antiquity otrzymała nowy impuls twórczy w Stanach Zjednoczonych, gdy ukazał się *Ben-Hur, a Tale of the Christ* (*Ben-Hur, opowieść o Chrystusie*, 1880).

Autorem jej był generał amerykański Lewis Wallace, gubernator Nowego Meksyku i poseł do Turcji. W zetknięciu z propagandą agnostycyzmu, prowadzoną przez wpływowego prawnika „Boba” Ingersolla, w generale obudził się chrześcijanin i autor *Ben Hura*, powieści która zdobyła cały świat nie tylko jako książka, lecz także jako sztuka objazdowa i kilka filmów.

Ben Hur jest tylko pośrednio „opowieścią o Chrystusie”. Chrystus ukazuje się w niej tylko w trzech epizodach. Ale jego działanie powoduje przemianę skrzywdzonego przez Rzymianina księcia żydowskiego, który poświęcił swoje życie zemście i odnowie monarchii Izraela, w chrześcijanina idącego za Chrystusem.

Powieść ta, która zaćmiła inne powieści chrześcijańskie Lew Wallace’a (*The Boyhood of Christ*, 1888; *The Prince of India*, 1893), była spontanicznym wytworem amerykańskim. Łączyła w sobie gwałtowne namietności i energię Dzikiego Zachodu, amerykański duch hazardu i rywalizacji w scenie wyścigów konnych, popularne zainteresowanie Biblią i dramat konfliktu między Żydami i Rzymianami.

Wybujały amerykanizm widać w książce Bruce’a Bartona, która ukazała

się po amerykańskim przekładzie *Storia di Christo* (1921) G. Papiniego w 1925 r. Był nią *The Man Nobody Knows* (*Człowiek nikomu nie znany*), utwór ukazujący Chrystusa dla biznesmenów, który „zebrał dwunastu ludzi z dołów” i stworzył pięknie funkcjonującą „organizację, która podbiła świat”.

Przy atrakcyjnej akcji, *Ben Hur* nadał poważny ton nowemu nurtowi powieści amerykańskiej w utworach pastora Lloyd’a Douglasa takich jak jego *The Robe* (*Szata*, 1942) i *The Big Fishermen* (*Wielki rybak*, 1949) i *The Silver Chalice* (*Srebrny Kielich*) Thomasa Costaina, osnuty na możliwej tożsamości kielicha znalezionej w ruinach Antiochii w 1910 roku, z kielichem Ostatniej Wieczery.

Poważnym uczestnikiem tworzenia amerykańskiej powieści o starożytności chrześcijańskiej był żydowski emigrant i wybitny pisarz Sholem Asch (lub Szalom Asz), autor fantastyczno-historycznej powieści *The Nazarene* (*Mąż z Nazaretu*, 1939), w której Chrystus ukazany został jako ostatni i największy z proroków Izraela. Po tej powieści Asz wydał powieść o św. Pawle, *The Apostle* (1943) i o Matce Boskiej - *Mary* (1949).

Tymczasem w Anglii fala powieści starochrześcijańskiej opadła i wybitniejsze utwory dotyczące epoki Chrystusowej stały się wyrazem niewiary w autentyczność Ewangelii. W 1916 r. wybitny naturalista i estetyk George Moore wydał *The Brook of Kerith* (*Potok Kerith*) z własną wersją dziejów Jezusa - Esseńczyka, panteistycznego miłośnika przyrody, który uwierzył, że jest Mesjaszem, a później gorzko żałował swej megalomanii. Odratowani po rzekomej śmierci przez Józefa z Arymatei powracają do Esseńczyków, gdzie - w ironicznej scenie - św. Paweł próbuje Go nawrócić na chrześcijaństwo. Powieść cechują duże walory estetyczne i poetyckie.

Podobne odrzucenie zmartwychwstania Chrystusa występuje u Davida H.

Lawrence'a w znacznie później napisanej krótkiej powieści *The Man Who Died* (Człowiek, który umarł, 1931). Mamy w niej liryczne przedstawienie umęczonego na krzyżu Chrystusa, który pozornie umarł, a po długiej udręce męki budzi się wrócony życiu, bezpieczny i spragniony życia zmysłowego po jednostronnym życiu abstrakcyjną duchowością. Jego spotkanie się z kobietą czyni Jego życie pełnym. Mimo lirycznego naturalizmu, D. H. Lawrence uczynił z tego utworu rodzaj przypowieści, propagującej zjednoczenie chrześcijaństwa z kultem ciała i natury upostaciowanym w Izydzie.

Podobna tendencja przejawia się w powieści Anthony'ego Burgessa *The Man of Nazareth* (Człowiek z Nazaretu, 1970), w której Maria Magdalena jest żoną Jezusa.

Chrześcijaństwo bez poprawek reprezentują angielskie powieści powojenne: *Helena* (1950) - historyczne odtworzenie życia matki cesarza Konstantyna, która odnalazła drzewo Krzyża - pióra Evelynna Waugh; *The Day Christ Died* (Dzień, w którym umarł Chrystus, 1960), napisany w formie dziennikarskiego reportażu przez Jima Bishopa; prosta parafraza Ewangelii Johna Pollocka pt. *The Master. A Life of Jesus* (Mistrz, życie Jezusa, 1984) i oparta na starej brytyjskiej tradycji i legendzie powieść o pobyć Chrystusa w Anglii w latach przemilczanych w Ewangelii *Refuge in Avalon* (*Schronienie w Avalonie*, 1963) Marguerite Steedman.

Angielska *novel of Christian Anti-quity* dała początek i natchnienie pisarzom innych krajów, wśród których na pierwszy plan liczebnością i jakością utworów wysuwa się po drugiej wojnie światowej Polska z J. Dobraczyńskim, J. Piechowskim i R. Brandstaetterem, idącymi w ślad za Sienkiewiczem. *Pilatus Erinnerungen* (1962) Wernera Kocha w Niemczech i *Barabas* (1951) Pära Lagerkvista w Szwecji reprezentują tę od-

mianę w innych krajach Europy.

Bibliografia:

A. C. Baugh (red.) *A Literary History of England IV The Nineteenth Century and After*, Routledge and Kegan Paul, London 1967; G. Sampson, *Historia literatury angielskiej w zarysie*, PWN Warszawa 1967; P. Harvey, *The Oxford Companion to English Literature*, Clarendon Press, Oxford 1958; J. Cousin and D. C. Browning, *Everyman's Dictionary of Literary Biography, English and American*, J. Dent, London 1960; J. D. Hart (red.), *The Oxford Companion to American Literature*, Oxford University Press, New York 1956; *The Popular Book*, University of California Press, Berkeley 1961; *Bibliografia literatury tłumaczonej na język polski wydanej w latach 1945-1976, I*, Czytelnik, Warszawa 1977; *Książki Instytutu Wydawniczego Pax 1949-1989. Przewodnik*, Pax, Warszawa 1989.

Witold Ostrowski

NOVEL OF SCHOOL LIFE: (ang.

„powieść o życiu szkolnym”, zwana też, zależnie od typu szkoły - „a story of schoolboy life” - historią z życia uczniów lub „a story of schoolgirl life” - historią z życia uczennic). Jest to angielska lub amerykańska powieść o czasach szkolnych, w której głównymi postaciami są zwykle chłopcy lub dziewczęta, rzadziej nauczyciele jak np. w powieściach *The Professor* (1857) Charlotte Bronte; *Mr Perrin and Mr Traill* (1911) Hugh Walpole'a i *The Sandcastle* (1957) Iris Murdoch.

Jednym z wyróżników *novel of school life* jest to, że od początku do końca tematem jej jest życie uczniów i nauczycieli zwykle od czasu wstąpienia

do szkoły aż do jej ukończenia. Różni się tym od licznych powieści, w których doświadczenie lat szkolnych jest tylko częścią życia głównej postaci, która żyje dalej i przeżywa nowe doświadczenia, jak to jest w *Nicholasie Nickleby* i *Dawidzie Copperfieldzie* Ch. Dickensa, w *Coningsbym* B. Disraeliego i w *Jane Eyre* Ch. Bronte.

Innym ważnym wyróżnikiem angielskiej powieści o życiu szkolnym jest to, że akcja jej przebiega najczęściej w tzw. *public school* albo *boarding school* tzn. prywatnej szkoły z internatem, w której chłopcy lub dziewczęta żyją z dala od rodziny, będąc tylko gośćmi w domu w czasie ferii szkolnych. Szkoły te, których początek sięga nieraz późnego średniowiecza, mają stare, ściśle obserwowane tradycje wychowawcze i obyczajowe, kształtujące na dobre i na złe charakter i postawy życiowe młodzieży. Ten charakter angielskiego życia szkolnego umożliwił pisarzom przedstawienie pobytu w szkole nie tylko jako pewnego aspektu życia młodocianych, lecz jako pełnego ich rozwoju rok za rokiem w żywiole wyłącznie szkolnym aż do opuszczenia uczelni. W literaturze polskiej pewną analogię można znaleźć w utworach tego rodzaju, jak *Lata szkolne Jana Dębroroga* (1858) Wł. Syrokomli i *Wspomnienia niebieskiego mundurka* (1906) W. Gomułickiego.

Public schools, zamierzone przez fundatorów w późnym średniowieczu i w XVI wieku jako szkoły otwarte dla biednej młodzieży, z biegiem czasu stały się ekskluzywnymi uczelniami o tak wysokim czesnem, że tylko arystokracja i (w XIX wieku) zamożne mieszczaństwo mogli posyłać do nich synów. Snobizm, wynikający z przynależności do elitarnej szkoły, w której siedziało się w ławkach, w których siedzieli sławni mężowie stanu, poeci i uczeni, sadyzm - rezultat systemu *jagging* czyli służenia bez ograniczeń starszym kolegom przez najmłod-

szych i warunki sprzyjające homoseksualizmowi - to ujemne strony *public schools*. Przeciwdziałać tym ujemnym stronom miała reforma przeprowadzona przez dyrektora szkoły w Rugby (założonej w 1567 r.), anglikańskiego duchownego dra Thomasa Arnolda w latach 1828-1842. Dr Arnold postawił sobie za cel wychowanie chłopców na dżentelmenów i chrześcijan przez położenie nacisku na sport, *fair play* i praktyki religijne chłopców oraz przez dodanie matematyki i języków nowożytnych do greki i łaciny w programie szkolnym.

Po tej reformie, którą naśladowały inne szkoły i powstające szkoły żeńskie, łatwiej było o wyższy poziom kultury osobistej, o lepsze wychowanie młodszej młodzieży przez starszą, o serdeczne przyjaźnie i ducha drużyny (*team spirit*). Szkoły wychowywały liderów życia społecznego.

Początki powieści z życia szkolnego łączą się w Anglii właśnie z tą reformą. Pionierami jej byli Thomas Hughes, wychowanek dra Arnolda, autor niezwykle poczytnej powieści *Tom Brown Schooldays* (*Lata szkolne Tomka Browna*, 1856) i Frederic W. Farrar, kolega szkolny T. Hughesa, kapelan królowej Wiktorii, arcydiakon Westminsteru i dziekan Canterbury i dyrektor sławnej szkoły w Harrow, który napisał również sławną powieść o życiu szkolnym pt. *Eric, or Little by Little* (*Eryk czyli krok za krokiem*, 1858). Obie powieści stały się od razu popularnymi klasykami, choć z biegiem czasu idealizacja Eryka zrobiła z niego przedmiot kpin młodzieży. Drugą powieścią szkolną Farrara była *St Wini-fred's, or The World of School* (*Szkola im. św. Winifredy czyli świat szkolny*, 1862).

Obu tych pisarzy wyprzedziła w pewien sposób Charlotte Bronte, autorka napisanej znacznie wcześniej powieści krytykującej pensję belgijską pt. *The Pro-*

fessor, ale wydrukowano ją dopiero w 1857 r. po śmierci pisarki. Za życia swego opublikowała *Villette* (1852), poruszając problemy protestantki, angielskiej pensjonarki w belgijskiej szkole z internatem, w której, w atmosferze obcego jej dewocyjnego katolicyzmu spotkała się z intrygami i szpiegowaniem. Bohaterka książki zostaje nauczycielką w owej szkole i to bardziej komplikuje jej sytuację osobistą.

Powieści Charlotte Bronte nie dały impulsu do pisania innych prawdopodobnie dlatego, że dotyczyły szkoły obcej. W 1957 r. problem miłości między żonatym dyrektorem szkoły i młodszą nauczycielką podjęła Iris Murdoch w *The Sandcastle* (*Zamek z piasku*).

Sygnałem, że w zreformowanej *public school* nie jest, mimo wszystko najlepiej, była humorystyczna powieść fantastyczna, F. Ansteya *Vice Versa* (1882), w której ojciec, rad jak najprędzej pozbyć się syna z domu, za sprawą czarodziejskiego kamienia wchodzi w ciało chłopca i cierpi szkolne tortury, podczas gdy syn zostaje w ciele ojca w domu i dogadza sobie jak może w infantylny sposób.

Podobnie krytyczna powieść o trzech inteligentnych łobuzach szkolnych - *Stalky and Co* (*Stalky i towarzysze*, 1899), oparta na wspomnieniach R. Kiplinga, wyraża ostrą ocenę zarozumiałych i pedantycznych nauczycieli ale i podziw i szacunek dla dyrektora.

Sprawę zażartych konfliktów wśród nauczycieli poruszyła wspomniana już powieść Hugh Walpole'a *Mr Perrin and Mr Traill* (1911).

Szkolnictwo żeńskie, rozwijające się w Anglii według wzorów *public schools* w drugiej połowie XIX wieku doczekało się swojego obrazu literackiego przeznaczonego dla dziewcząt pod koniec wieku i na początku XX wieku.

Autorką długiej serii powieści o życiu szkolnym stała się pani L. T. Meade,

której *A World of Girls* (*W świecie dziewcząt*) tłumaczono na język polski.

Drugą powieściopisarką tego rodzaju była Angela Brazil, autorka ponad pięćdziesięciu książek zainicjowanych powieścią *The Fortunes of Philippa* (*Losy Philippy*) w 1907 r., a zakończonych w 1941 r. książką *The School on the Loch* (*Szkola nad jeziorem*).

Amerykańską koleżanką autorek była Jean Webster, znana czytelnikowi polskiemu z książek *Daddy-Long-Legs* (*Nieznany opiekun*, 1912) i *Dear Enemy* (*Drogi Nieprzyjacielu*, 1915), która już w 1903 r. napisała powieść *Patty and Priscilla* i jej dalszy ciąg *Just Patty* w 1911 r. Wymienione tu utwory cechuje umiarkowany realizm i poczucie humoru.

Pewien skandal wywołały w Anglii młodociane wspomnienia szkolne Aleca Waugh, brata bardziej znanego Evelina Waugh pt. *The Loom of Youth* (*Krosno młodości*, 1917). Autor został skreślony z listy absolwentów opisywanej szkoły za delikatne zresztą przedstawienie platonicznej miłości. Ale powieść wznowiono w 1928 r.

Bardzo krytyczny obraz narzucania pensjonarkom ascetycznego wychowania i dewocji przez zakonnice zawiera powieść Antonii White *Frost in May* (*Mróz w maju*, 1934). Obie te powieści były sygnałami przemijania tradycji wiktoriańskiej w szkolnictwie. Demokratyzacja edukacji w XX wieku wysunęła na pierwszy plan tzw. *day school* - szkołę bez internatu, co pozbawiło *novel of school life* jej wybitnie angielskich cech.

Bibliografia:

A. C. Baugh (red.), *A Literary history of England IV The Nineteenth Century and After*, Routledge and Kegan Paul, London 1967; G. Sampson, *Historia literatury angielskiej w zarysie*, PWN, Warszawa 1967; P. Harvey, *The Oxford Companion to English Lite-*

ature, Oxford 1958; D. C. Browning (red.) *Everyman's Dictionary of Literary Biography*, English and American, J. M. Dent, London 1960; J. D. Hart, *The Popular Book. A History of American Literary Taste*, University of California Press, Berkeley 1961.

Witold Ostrowski

POWIEŚĆ O STAROŻYTNOŚCI
CHRZEŚCIJAŃSKIEJ: zob. NOVEL
OF CHRISTIAN ANTIQUITY

POWIEŚĆ O ŻYCIU SZKOLNYM:
zob. CAMPUS NOVEL